ALTERNATOR
Misliti znanost.

Umetnost pripovedovanja znanstvenih zgodb: ob 35-letnici »Kiborškega manifesta«

10. 12. 2020

Number: 55/2020

Author:

- Valerija Vendramin

Foto: Arne Hodalič in Katja Bidovec (za Institut "Jožef Stefan")

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja, kmalu po izvolitvi Ronalda Reagana za ameriškega predsednika, je Donna Haraway na pobudo, ki je prišla iz uredništva revije *Socialist Review*, napisala nekaj strani o prihodnosti socialističnega oziroma marksističnega feminizma (https://en.wikipedia.org/wiki/Marxist_feminism) . Donna Haraway je sicer po izobrazbi biologinja, filozofinja in zgodovinarka znanosti; je pa tudi feministka in sploh prva profesorica feministične teorije v Združenih državah, in sicer na Univerzi v Kaliforniji v Santa Cruzu.

Hkrati z omenjeno pobudo je prišlo tudi povabilo, naj se kot predstavnica te revije udeleži konference o novi in stari levici v Cavtatu (v takratni Jugoslaviji, danes je to Hrvaška). Srečanje je bilo zanimivo, kot se spominja sama, a žensk je bilo le malo in seveda se je takoj vzpostavila ženska koalicija ob »staromodnih« feminističnih vprašanjih, kot na primer: kdo naj streže pijačo, kdo pa naj stoji za govorniškim odrom. Vidimo, da feministična zavest še zdaleč ni nujen del levičarske politike, še več, seksizem je v tistih letih močno prežemal mednarodno marksistično sceno (Williams 2010 (https://read.dukeupress.edu/the-minnesota-review/article-abstract/2010/73-74/133/98462/Science-Stories-An-Interview-with-Donna-J-Haraway?redirectedFrom=fulltext)). Ob tej priliki je napisala prvo različico tega, kar je kasneje postalo eno ključnih besedil feministične misli, namreč »Kiborški manifest« (v izvirniku: *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*). A svojega prispevka na konferenci iz protesta proti spolni delitvi dela nato sploh ni predstavila.

Iz teh dogodkov – tako političnih povezav kot intelektualnih zanimanj – je kasneje, ko se je vrnila v Santa Cruz, nastalo končno besedilo, ki je v *Socialist Review* izšlo leta 1985. To pomeni, da je »Manifest« letos star petintrideset let. Imamo ga tudi v slovenskem prevodu, in sicer je besedilo izšlo dvakrat, skrajšano leta 1994 v reviji *Razpol* (http://www.drustvo-dtp.si/analecta/product_info.php?products_id=37) in nato še celotno leta 1999 v knjigi *Opice, kiborgi in ženske: reinvencija narave* (https://beletrina.si/knjiga/opice-kiborgi-in-zenske) . Morda je čas, da počasi prenovimo prevod, izrazje se namreč razvija, pa tudi da v slovenščini dobimo še kakšno njeno delo. Kot vidimo, je nastanek razprave, katere naslov namiguje na Marxov *Komunistični manifest*, torej vsaj delno povezan s prostorom naše nekdanje države. A razprava, pisana v tem specifičnem obdobju konca hladne vojne in vesoljske tekme, je bila deloma tudi provokacija, namenjena tistim

feministkam, ki so ženske videle bolj v sozvočju z naravo in v nasprotju s tehnologijo (Hayles 2006 (https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0263276406069229)), morda celo v smislu krilatice »nazaj k naravi«.

Ker pa so na poti do znanstvenega razumevanja, kot je dejal Stephen Jay Gould, ameriški paleontolog in evolucijski biolog ter tudi mojster predstavitve znanosti širši javnosti in izvrsten pripovedovalec znanstvenih zgodb (Gould 1993 (https://en.wikipedia.org/wiki/Eight_Little_Piggies)), konceptualni zastoji usodnejši kot pomanjkljiva dejstva, začnimo pri kiborgu ali kiborginji. (Tule smo sicer nekoliko v zagati, ne le jezikovni, saj v obeh primerih spregledujemo možnosti *post*spola in *trans*spola, zato se bom do nadaljnjega držala ustaljenega, čeprav morda ne dovolj povednega prevoda.) Kajti kiborg Donne Haraway je v prvi vrsti koncept, četudi ga morda bolj poznamo kot lik iz znanstvenofantastičnih filmov ali pa kvečjemu sodobne medicine, ki vgrajuje srčne spodbujevalnike in umetne sklepe.

Kiborg, ki nas zanima, namreč ni popkulturni Terminator in ni tehnobot, pač pa figuracija. Za njim so v delu Donne Haraway prišla še druga mejna bitja, prebivalci in prebivalke njene kritične teorije. Taka je denimo onkomiška (angl. *OncoMouse (https://en.wikipedia.org/wiki/Oncomouse)*), prva patentirana žival na svetu, ustvarjena v laboratoriju za raziskave raka na dojki. Kiborg je, z besedami Donne Haraway, »kibernetični organizem, križanec med strojem in organizmom, bitje družbene stvarnosti in hkrati fiktivno bitje [prevod je spremenjen]«. Nikoli ne gre za ali – ali, ampak je vedno oboje (Gane in Haraway 2006 (https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0263276406069228)). Kiborg je »ironični politični mit« (Haraway 1999 (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/98135552)) in hkrati tudi točka, kjer je vedno na delu neka dvoumnost med dobesednim in figurativnim. Kiborga je sicer transhumanistično gibanje, ki bi s pomočjo tehnologije rado premagalo naše biološke omejitve, posvojilo oziroma si ga prisvojilo. Pravzaprav je izraz tako tudi nastal – leta 1960 sta ga skovala Manfred Clynes in Nathan Kline, da bi opisala »izboljšanega« človeka, ki bi lahko preživel v zunajzemeljskih okoljih. A glavni namen te figuracije prav gotovo ni vpogled v sintezo človeka in stroja kot danes aktualnega transhumanističnega pojava – kiborg je v prvi vrsti metafora. In prav metafora je pogosto najboljše sredstvo za konceptualni prehod, spremembo ali premik k drugi perspektivi (Gould 1991 (https://wwnorton.com/books/9780393308570)), sploh če se v razmislekih na svoji poti kje zataknemo ali celo izgubimo.

In tule je naš konceptualni del, ki naj po eni strani pokaže na problematičnost binarnih opozicij, vsaj kakor so bile razumljene do sedaj. Pri teh je eden od členov v izpostavljenem položaju, drugi v podrejenem, kar vodi v nepravično privilegiranje enega in zatiranje drugega (žensk, živali ipd.). Razlika ni le razlika, ampak je postavljena na hierarhični lestvici družbene in simbolne vrednosti. Po drugi strani pa figuracija kiborga vabi k vprašanju, ali te ločnice sploh še držijo (ali so sploh kdaj držale?) in do kakšne mere so zabrisane oziroma prekoračene, v kakšni meri živimo v »transverzalnem svetu«. Ena od teh dvojnosti (binarnih opozicij) je ločnica med organizmom in strojem, obstajajo pa še druge – kot na primer tista med človekom in živaljo ter fizičnim in nefizičnim –, s katerimi je mogoče opredeliti feministični program družbene pravičnosti. Tovrsten program razume nesorazmerja teh dvojnosti ter jih poskuša premisliti in razgraditi oziroma opozoriti na njihovo vrednostno lestvico. »Manifest« skratka odpira nove perspektive na sodobna razmerja med živalmi, tehnologijo in ljudmi. Naj na tem mestu opozorim, da je tu tudi ključ za razumevanje naslova prebojne (ali pa morda najbolj slavne) knjige Donne Haraway *Opice, kiborgi in ženske*, v kateri je kasneje izšel tudi »Manifest«. Kot pravi sama, je ta knjiga »mišljena kot svarilna pripoved o evoluciji teles, politike in zgodb« – in sem sodijo zgodbe o naravi, opicah, kiborgih, spolu in epistemologijah, hkrati pa knjiga tudi utemeljuje pravico do ustvarjanja drugačnih, manj sovražnih zgodb o naravi in družbi.

Kiborška metaforika je torej namenjena tako boju za politično emancipacijo kot tudi kritiki kapitalističnih zlorab. Če to metaforiko iztrgamo iz zgodovinskega in političnega konteksta ter pozabimo na okoliščine nastanka »Manifesta«, jo poenostavimo in ji odvzamemo kritično ost. Kar precej me jezi, je rekla Donna Haraway v enem od številnih intervjujev, da si ljudje prilastijo – v slabem pomenu besede – samo tiste dele, ki so jim všeč, na ostale, kot sta denimo kritična ost in politična drža, pa pozabijo: da si denimo prilastijo užitek v tehnologiji, ne zmenijo pa se za informatiko dominacije in feministični boj (Williams 2010 (https://read.dukeupress.edu/the-minnesota-review/article-abstract/2010/73-74/133/98462/Science-Stories-An-Interview-with-Donna-J-Haraway?redirectedFrom=fulltext)). Informatika dominacije (zelo okvirno) pomeni: komu bo tehno-družbeni svet, takrat nastajajoč v kapitalistično-imperialističnem patriarhatu, koristil in komu še posebej škodil. Na to je vredno biti pozoren, saj manifesti, ko postanejo zelo vplivni ali kultni, pogosto izgubijo svojo ostrino. Prav zato, ker je »Manifest« ukoreninjen v svojem lastnem zgodovinskem trenutku, je – kot pravi sama – vedno zavračala prošnje, naj besedilo komentira ali celo revidira. Misliti ga je mogoče kot neke vrste literarno delo, ki ima različne plasti, kot intenziven, v čas in prostor vpet artefakt (Williams 2010 (https://read.dukeupress.edu/the-minnesota-review/article-abstract/2010/73-74/133/98462/Science-Stories-An-Interview-with-Donna-J-Haraway?redirectedFrom=fulltext)). Drži, da je mestoma preveč omejen z ameriško perspektivo in kljub načelni zavezi izključuje tretji svet, obenem pa je spregledan tudi drugi, takrat še socialistični svet. A te slabosti in omejitve izvirajo ravno iz trenutka nastanka in jim je prav zato morda upravičeno podeliti nekaj odpustka, ki izvira iz časovne distance.

***

Donna Haraway je pred petintridesetimi leti poudarila, kako pomemben je razmislek o vlogi človeka in njegovih razmerjih s tehnologijo, znanostjo ter nečloveškimi živalmi in okoljem. Ta razmislek je v luči okoljske krize in pandemije covid-19 nadvse aktualen prav ta hip. Tudi zato je danes »Manifest« še vedno izjemno (četudi mogoče ne ravno lahkotno) branje, ki je predvidelo številne danes aktualne situacije, kot je na primer povezava med tehnologijo in vojaškim nadzorom ali pa razmah prekarnega dela oziroma »domače ekonomije« (Wark 2015 (https://www.versobooks.com/blogs/1880-haraway-s-manifesto-for-cyborgs-at-30)). Je besedilo, ki dobro potuje, ne le v geografskem ali časovnem smislu, pač pa predvsem

med različnimi občinstvi, generacijami in disciplinami. Onstran disciplinarnih in političnih omejitev je doseglo bralstvo, ki ga teoretični in politični kontekst nastanka ne zanima nujno (Grebowicz in Merrick 2013 (http://cup.columbia.edu/book/beyond-the-cyborg/9780231149280)), kar – kot smo ugotovili – ni ravno ustrezno, ker spregleduje pomembno zgodovinsko dimenzijo nastanka. Pravzaprav je njeno celotno delo (ne le »Manifest«) mogoče misliti v okviru tega, čemur danes rečemo posthumanistika, ki je nekakšna ne-ločnica, pogovor med naravoslovjem in humanistiko, s čimer je – med drugim – poudarjena povezanost in prehodnost ved in disciplin, ki preučujejo človeka, kulturo in naravo (Åsberg idr. 2011 (https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08038740.2011.625369?journalCode=swom20&)). Donna Haraway se sicer sama ne poistoveti nujno z izrazom, še manj z eno od njegovih izpeljank, tj. postčlovekom ali postčloveškim (angl. *posthuman*), saj se ji tudi ta zdi preveč omejujoč.

Kot zanimivost in ponazoritev tehnološkega razvoja naj za konec še povem, da je bila pričujoča znanstvena zgodba ali zgodba o znanosti v družbi prvi prispevek, ki ga je Donna Haraway napisala na računalnik; to je bil HP-86 (https://en.wikipedia.org/wiki/HP_series_80) (komaj se ga še spomnimo), natisnila pa ga je (da, tudi tega se še komaj spomnimo) na marjetični tiskalnik (https://en.wikipedia.org/wiki/Daisy_wheel_printing) (Weigel 2019 (https://logicmag.io/nature/a-giant-bumptious-litter/)).

Kako pa se še pripoveduje (dobre) znanstvene zgodbe? V kontekstu akademskega dela in aktualnih znanstvenih politik (tudi slovenskih) je vredno omeniti vsaj še dvoje:

1) Donna Haraway resno jemlje prakse citiranja. Vedno citira in se sklicuje na številne vire z različnih področij, glas in priznanje intelektualnih prispevkov praviloma dobijo tudi njeni študentje in študentke (Pohl 2018 (https://blackwells.co.uk/bookshop/product/Donna-Haraways-A-Cyborg-Manifesto-by-Rebecca-Pohl-author/9781912453115)). To že lahko razumemo kot znak poskusa rušitve vsaj nekaterih akademskih hierarhij.
2) Poleg tega resno jemlje tudi idejo take izobraževalne skupnosti, v kateri je priznano, da ideje nastajajo in se razvijajo v sodelovanju s številnimi sogovorniki in sogovornicami (Pohl 2018 (https://blackwells.co.uk/bookshop/product/Donna-Haraways-A-Cyborg-Manifesto-by-Rebecca-Pohl-author/9781912453115)) in niso le odraz individualnih umov. To je danes še vedno daleč od samoumevnega, sploh če imamo v mislih prakse objavljanja in bibliometrična točkovanja, ki so v veljavi tudi pri nas.

Značilnost tega dela so torej hibridne povezave razmislekov o filozofiji, umetnosti in onstran, recimo o znanosti (Peppe 2019 (https://www.frieze.com/article/do-it-yourself-new-film-life-and-work-donna-haraway)), ki vključujejo tudi znanstveno fantastiko, spekulativno fikcijo, znanstvena dejstva (angl. *facts*, pa tudi *fiction*). Kajti znanstvena praksa je praksa pripovedovanja zgodb, ki ima svoja pravila, omejitve in je zgodovinsko spremenljiva (Haraway 1989 (https://www.routledge.com/Primate-Visions-Gender-Race-and-Nature-in-the-World-of-Modern-Science/Haraway/p/book/9780415902946)). In tovrstne zgodbe, kakor koli jih opredelimo, Donna Haraway zelo reflektirano tke znova in znova.